

Bert Kalkman

Sommige mensen blijven boeien. Letterlijk. Voor mij is Paul Geheeb (1870-1961) een van die boeiende en inspirerende personen. Die blijft voor mij een wonderlijke pedagoog vol idealen. Hij was niet alleen oprichter van de Odenwaldschule in het Duitse Thüringen, maar stond ook aan de wieg van de Ecole d'Humanité in het Zwitserse Goldern. Tijdens een bezoek aan de Ecole in verband met de jaarlijkse Wagenscheintagung was ik samen met enkele leden van de kenniskring in de gelegenheid in gesprek te gaan met dr. Martin Näf, de biograaf van Paul Geheeb. Dit gesprek is voor mij de aanleiding om twee artikelen over deze pedagoog te schrijven. In dit nummer een eerste schets over Geheeb.

Paul Geheeb

wonderlijke pedagoog vol idealen (1)

Pauls jeugdijaren

Paul Geheeb, geboren in het stadje Geisa – dat ligt in het oude vulkaangebied van de Rhön in het grensgebied van de Bundesländer Hessen, Thüringen en Bayern – stamt uit een protestantse apothekersfamilie. Hij groeit op in een omgeving waarin studie en cultuur tot de dagelijkse bagage behoren. Zijn vader heeft naast zijn beroep als apotheker de hobby om de veengebieden in de omgeving te onderzoeken. Daarbij heeft hij zich in het bijzonder gespecialiseerd in mossen.

De jeugd van Geheeb verloopt ogenschijnlijk positief. Het lijkt alsof hij de spanningen die thuis aanwezig zijn niet opmerkt. Zijn vader houdt er een maîtresse op na, met wie hij zich korte tijd na het overlijden van zijn vrouw verlooft. Niet lang daarna trouwt hij met haar. De dood van zijn moeder in 1884 beschrijft Geheeb als 'de grootste catastrofe in mijn leven'. Het zou jaren duren voordat hij deze – voor hem onverwachte – dood te boven zou komen.

Met de komst van de nieuwe vrouw van zijn vader verandert de sfeer in huis. De relatie van de kinderen met hun stiefmoeder is ronduit slecht te noemen. Bij Paul leidt dit tot de keuze om geheel buitenshuis te gaan studeren.

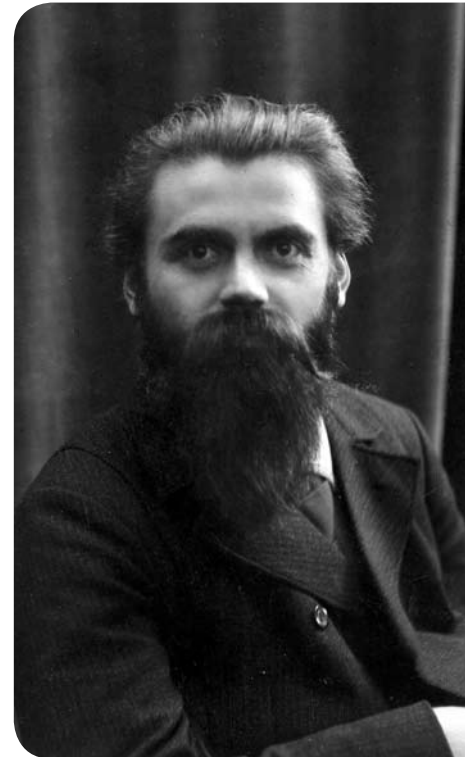
Student vol sociale bewogenheid

Op het gymnasium heeft de jonge Paul een sterke voorkeur voor de natuurwetenschappelijke vakken en in het bijzonder voor de botanica. Onder invloed van zijn godsdienstleraar Otto Schmiedel wordt zijn interesse gewekt voor de meer filosofische en

religieuze vraagstukken.

In het bijzonder de persoon van de historische Jezus maakt diepe indruk op hem. Na de dood van zijn moeder heeft Geheeb niet meer zo'n diepe indruk opgedaan. Hij wil het aansprekende voorbeeld van Jezus volgen en sindsdien staat voor hem vast dat zijn verlangen ernaar uitgaat 'arme en ongelukkige mensen te helpen beter en gelukkiger te worden'. Het voorbeeld van de mens Jezus zou een centraal motief worden gedurende zijn leven. Zijn besluit om theologie te gaan studeren komt uit deze ervaring voort.

Twintig semesters lang studeert Geheeb afwisselend in Berlijn en in Jena. Naast de studie theologie verdiept hij zich ook in de filosofie, oosterse talen, natuurwetenschappen, medicijnen en de voor die tijd zeer moderne psycho- en neuropathologie. Gedurende zijn studie komt hij in aanraking met de emancipatorische Duitse vrouwenbeweging. Ook zet hij zich in deze periode met veel energie in voor de anti-alcoholbeweging. Uit alles blijkt dat Geheeb een sociaal bewogen persoon is, die oog heeft voor de zwakken in de samenleving. Zijn liberaal-theologische gedachten passen echter niet binnen de kerkelijke structuren. Hij komt in aanvaring met de kerkelijke leiding en besluit geen predikant te worden.

Pedagoog in wording

Gedurende een aantal jaren weet de jonge Geheeb niet echt richting te vinden. Diep in zijn hart is hij namelijk een sociaal georiënteerde dominee. Hij vult zijn tijd met het geven van privélessen aan een dertienjarige epileptische jongen, wat hem veel vreugde geeft. Langzaam maar zeker ontwikkelt Geheeb zich richting de pedagogiek. Zo neemt hij eind negentiger jaren van de negentiende eeuw, op 28-jarige leeftijd, de leiding van de kinderafdeling van een sanatorium op zich. Hier is hij niet alleen als leraar, maar ook als opvoeder bezig. Hij geniet van de samenwerking met de kinderen en de mogelijkheden die er zijn om met hen in de natuur te zijn.

Uit correspondentie met zijn broer Reinhold blijkt dat er langzaam maar zeker in het hoofd van Paul Geheeb een beeld ontstaat van wat hij als ideale school voor zich ziet: een school met aandacht voor de behoeften van het totale individu, waar 's morgens het onderwijs in de leervakken op het programma staat en waar 's middags gelegenheid is voor het werken met de handen en in de natuur. Het blijft echter bij dromen, want wie heeft de financiële mogelijkheden waarmee Paul een eigen school kan beginnen?

Samenwerking met dr. Lietz

De in pedagogische kringen zeer bekende dr. Hermann Lietz, een vriend van Geheeb, benadert hem verschillende keren om bij hem te komen werken in het Landerziehungsheim te Haubinda (1902-1906). Dr. Lietz kan gezien worden als de motor achter de Duitse reformpedagogische beweging van de zogenaamde Landerziehungsheime. Deze 'Heime' zijn schoolgemeenschappen die zich meestal in een natuurrijke omgeving bevinden. Het zijn internaatscholen waar niet alleen de kinderen wonen, maar waar veelal ook de leraren met hun gezinnen verblijven. Vaak zijn het meerdere huizen bij elkaar, waarbij de school integraal onderdeel is van het geheel. Kenmerkend voor het onderdeel 'school' is dat er geen sprake is van 'echte' klaslokalen, maar dat er in woonkamerachtige omgevingen onderwijs gegeven wordt.

De romantische reformpedagogische beweging heeft een intuïtieve afkeer van de moderne technische ontwikkelingen en de invloed daarvan op de samenleving. Het drukke en oppervlakkige leven zoals zich dat in de steden afspeelt, met daarachter de leegte en de ellende, doet de jonge generatie van dat moment zoeken naar nieuwe waarden en nieuwe levensvormen. Het pedagogische programma zoals dr. Lietz dat aan het begin van de negentiende eeuw

opstelt kenmerkt zich dan ook door:

- leven dichtbij de natuur;
- distantie ten opzichte van de verderfelijke invloed van de moderne grote steden;
- een vriendschappelijke samenwerking tussen jong en oud;
- gezamenlijke deelname van iedereen aan alle in het 'Heim' voorkomende werkzaamheden;
- gezamenlijke opbouwende bezinningsmomenten;
- geconcentreerde studiemomenten in de school, die onderdeel uitmaakt van het 'Heim'.

De samenwerking tussen Geheeb en Lietz in Haubinda verloopt niet zo soepel als beiden verwacht hadden. Scholen houden je niet draaiend op alleen pedagogische idealen. Er is voortdurend gebrek aan geld, wat een slechte invloed heeft op de leiding van Lietz. Hij raakt kort aangebonden en krijgt despotische trekken. Dat alles heeft grote invloed op de onderlinge verhoudingen, niet alleen op de sfeer tussen Lietz en Geheeb, maar ook op die onder het personeel.

Naast de persoonlijke spanningen met Lietz ontstaan er ook spanningen over de zogenaamde rassenparagraaf. In het aanmeldingsformulier voor de school moet het ras opgegeven worden. Dit schiet een van de Joodse collega's, Theodor Lessing, in het verkeerde keelgat. Hij weigert pertinent hiermee in te stemmen en gaat de strijd aan met de onderliggende antisemitische motieven, die ook toen al min of meer in de samenleving openbaar kwamen. Merkwaardig genoeg kiest Geheeb hierin geen partij voor zijn Joodse collega, maar steunt hij Lietz in diens weigering de rassenparagraaf te verwijderen. Hoewel onverdacht van antisemitisme lijkt Geheeb er in deze fase van zijn leven voor te kiezen zijn relatie met Lietz niet verder onder druk te laten zetten. Uiteindelijk komt er in 1906 toch een einde aan de samenwerking, wanneer Geheeb en enkele andere medewerkers Haubinda verlaten om zelf een eigen school te starten.

Begin en einde van een eigen school

In het Beierse Wickersdorf slaagt Geheeb er, na lang onderhandelen met het hertogelijke ministerie van onderwijs en cultuur, in de Freie Schulgemeinde Wickersdorf (1906-1909) op te richten. Samen met zijn collega Gustav Wynecken zal hij de leiding op zich nemen. Ondanks waarschuwingen van vrienden om dit niet te doen zet Geheeb toch door. Hij zal er later spijt van krijgen. De grote verschillen in opvattingen en leiderschap leiden ertoe dat de eersuchtige Wynecke de zachte Paul Geheeb zijn leiderschap betwist. Allerlei intriges spelen zich binnen de

schoolgemeenschap af, en Wynecke doet er alles aan zijn invloed te vergroten. Geheeb – naïef en met een groot vertrouwen in zijn medemens – wordt hierin voortdurend beschaamd. Hoewel hij naar buiten toe de contacten onderhoudt, trekt hij zich intern langzaam maar zeker terug. Wie de stijl van beide heren naast elkaar ziet, ontdekt dat het conflict er haast in opgesloten ligt.

Zijn de kenmerken van Geheeb rust, afwachten, goed kijken en helpen, bij Wynecke gaat het om ijver, doorwerken, leiden en kneden. De conflicten leiden tot vele gesprekken met politieke, ambtelijke vertegenwoordigers en ouders. Geheeb – veel meer pedagoog dan politicus – slaagt er niet in zijn positie veilig te stellen. Na een aanklacht tegen de wijze van optreden van Wynecke verlaat hij in februari 1909 de school. Uiteindelijk leidt de hele toestand ertoe dat de kwaliteit van het onderwijs onder de leiding van Wynecke van zodanig slechte kwaliteit is dat ook zijn positie ter discussie komt te staan. In april 1910 moet ook hij het veld ruimen.

Huwelijk met Joodse Edith Cassirer

Tijdens deze roerige periode maakt Geheeb kennis met een van de medewerkers in Wickersdorf, de Joodse Edith Cassirer (1885-1982). Zij is het tweede kind van Max en Hedwig Cassirer-Freund. Haar vader is een welgestelde ondernemer. De kennismaking tussen Paul en Edith verloopt voorspoedig en leidt tot een geheime verloving in juni 1908. Hij is dan 37 jaar en Edith is 22. Hoewel de familie Cassirer op voorhand niet gelukkig is met de nieuwbakken verloofde van hun dochter, zal er door deze relatie voor de idealistische pedagoog Paul Geheeb een nieuwe, minder zorgelijke tijd aanbreken. Langzaam maar

zeker raakt Pauls schoonvader namelijk overtuigd van de idealen van zijn 'wonderlijke' schoonzoon en komt hij tot het besluit zijn dochter en schoonzoon financieel te steunen bij het oprichten van een eigen school. Zo koopt Max Cassirer, kort na het huwelijk van Paul en Edith in oktober 1909, een voormalig pension en 'Kurhaus' op en laat het verbouwen tot een school waar gewoond, gewerkt en lesgegeven kan worden.

De Odenwaldschule een feit

Op 17 april 1910 is de opening van de Odenwaldschule in Oberhambach een feit. Alle ervaringen en ideeën die Geheeb in de achterliggende jaren heeft opgedaan en ontwikkeld kan hij nu zonder financiële zorgen realiseren. Als de taak van een leider van een 'Erziehungsheim' ziet Geheeb voor zich dat deze samen met uitstekende medewerkers een sfeer weet te creëren waarin de religieuze gevoeligheid van kinderen ontwikkeld wordt en waarin hun lichamelijke, intellectuele, morele en esthetische mogelijkheden harmonieus gestimuleerd en ontwikkeld worden. Om dit alles mogelijk te maken moet alles zo georganiseerd worden dat het planmatig kan worden uitgevoerd.

Geraadpleegde literatuur

Näf, M. (1998). *Paul Geheeb*. Weinheim: Deutscher Studienverlag.

Näf, M. (2006). *Paul und Edith Geheeb Cassirer*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag.

Hanusa, B. (2006). *Die religiöse Dimension der Reformpädagogik Paul Geheeb's*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

Bert Kalkman is lector exemplarisch onderwijs bij Driestar educatief

De Odenwaldschule in Oberhambach (2008)

Bert Kalkman liet de lezer in de vorige *Artificium* kennismaken met Paul Geheeb, oprichter van de Odenwaldschule en later de Ecole d'Humanité. In de bijdrage hieronder gaat Bert verder in op Geheeb's levensloop. Het grote ideaal van deze pedagoog - een eigen school te stichten - werd in 1910 realiteit. Dankzij de financiële ondersteuning van zijn schoonvader Max Cassirer lukte het Geheeb samen met zijn vrouw Edith een eigen weg in te slaan. Dat idealen kunnen leiden tot inspiratie én frustratie blijkt ook in deze levensfase.

Paul Geheeb,

wonderlijke pedagoog vol idealen (2)

Ontwerp en invoering van een eigen pedagogisch schoolprogramma

De conceptuele basis

Nu Paul Geheeb een eigen weg is ingeslagen, moet hij duidelijk maken waarin zijn ideeën over opvoeding

en onderwijs zich onderscheiden van die van de Landerziehungsheimen onder leiding van dr. Hermann Lietz. Hij maakt het onderscheid op de volgende punten:

- De samenwerking tussen jongens en meisjes. De gedachte achter deze samenwerking is dat het in de ontwikkeling van jonge mensen de moeite waard is kennis te nemen van de identiteit van het andere geslacht. De gedachte dat de ontwikkeling van de eigen identiteit mede plaatsvindt in de ontmoeting met de identiteit van de ander is een van de karakteristieken van de pedagogiek van Geheeb.
- De relativering van het Spartaanse karakter van de opvoeding. Hoewel Geheeb een groot voorstander is van buiten in de natuur zijn, van sport en ontspanning, houdt hij niet van de militaire discipline zoals die op de Landerziehungsheimen gehanteerd wordt.
- De verbinding tussen het platteland en de cultuur van de steden. Geheeb vindt dat er geen oneigenlijke tegenstelling tussen beide culturen geschapen moet worden. Hij is zich er sterk van bewust dat veel van zijn leerlingen uit de stadse cultuur komen. Ook kent hij zelf, door zijn studie in Berlijn, de voordelen van de stad. De angst en het verzet tegen de invloed van de stadse cultuur zoals dr. Lietz die kent, is Geheeb geheel en al vreemd.

Wie bij Geheeb zoekt naar een duidelijk omschreven pedagogisch programma doet dat tevergeefs. Toch zijn in de openingsrede van de Odenwaldschule op 17 april 1910 heel wat uitgangspunten te vinden die de basis van zijn programma vormen. Hij is er echter de man niet naar alles van tevoren strak te plannen en vast te leggen. Hij is veel meer de pedagoog die al zoekend, intuïtief, zijn weg gaat en nieuwe inzichten een plaats in zijn denken en handelen probeert te geven. Het laat zich raden dat deze wijze van werken in de samenwerking met de medewerkers regelmatig tot spanningen leidt.

Gemeenschap met veel ruimte

Geheeb distantieert zich van het idee dat het de taak van de schoolleider is leiding te geven, te motiveren, te plannen en opdrachten te geven aan zijn medewerkers. De school moet zijns inziens niet een door volwassenen gecreëerde organisatie zijn, maar een gemeenschap waarin iedereen de ruimte heeft zichzelf te zijn. De basis voor deze gemeenschap berust op het gezamenlijke gesprek. Het gesprek biedt ruimte om verschillende meningen en inzichten te delen en samen te zoeken naar wat goed is voor de toekomst van de school. Naast de medewerkers nemen ook de kinderen aan deze gesprekken deel.

De gelijkwaardigheid tussen kinderen en volwassenen speelt bij Geheeb een grote rol. Hij ziet zowel volwassenen als kinderen als mensen die zich willen ontwikkelen en willen leren. Ze moeten samen leven in een gemeenschap die gericht is op de geestelijke en morele ontwikkeling van de ziel. De basis moet die van de onderlinge liefde zijn, waarin

de een de ander draagt en waar kinderen een veilige plaats vinden om zich te ontwikkelen tot mensen met een eigen persoonlijkheid. Naast de aandacht voor de persoonlijke ontwikkeling is er minstens zoveel aandacht voor het leren van ambachtelijke vaardigheden. Er moet immers ook gewerkt worden.

Het bovenstaande kan de lezer als zweverig voorkomen. Dat was in de tijd van Geheeb niet anders. Regelmatig is hem naïviteit en zweverigheid verweten. Toch was het voor hem een bewuste keuze om zo aan het werk te gaan. De gemeenschap zou zichzelf moeten leren leiden. Door de tijd heen is deze keuze zowel een kracht als een zwakte gebleken.

traditionele zin van het woord, maar door het houden van meditatieve momenten, de keuze van bezinnende spreuken tijdens de maaltijd, de wijze waarop hij positie kiest in de gesprekken enzovoort. Zo geeft hij op een rustige, indirecte manier leiding. Zelden of nooit grijpt hij in. Ook vragen van medewerkers of kinderen laat hij het liefst aan henzelf over. Eigenlijk bestaat zijn rol uit het uitdragen en voorleven van de door hem zo gewenste cultuur van liefde, vertrouwen, vrijheid en menswaardigheid.

In zijn grote terughoudendheid is Geheeb erop gericht de gemeenschap zich zodanig te laten ontwikkelen dat ze eigenstandig kan functioneren. Zijn

‘Eigenlijk bestaat zijn rol uit het uitdragen en voorleven van de door hem zo gewenste cultuur van liefde, vertrouwen, vrijheid en menswaardigheid.’

Voor veel medewerkers bood deze grondhouding van Geheeb een grote ruimte om zich te ontwikkelen en de kinderen het beste van zichzelf te geven. Anderen echter stoorden zich eraan en wilden meer duidelijkheid en leiding. Zolang Geheeb de leiding had, heeft hij echter vastgehouden aan zijn uitgangspunt dat mensen zich slechts ontwikkelen in een organische levens- en werkgemeenschap, en daar horen geen van bovenaf opgelegde structuren bij.

Leiderschap

Hoewel geworteld in het christendom laat Geheeb al vroeg de idee los dat er één godsdienst zou bestaan die de ultieme waarheid in zich draagt. Deze opvatting leidt er niet alleen toe dat hij een grote ruimte voor algemene religiositeit in zijn pedagogisch programma biedt, het gevolg is ook dat hij voor de medewerkers van zijn school grote waarde hecht aan sterke religieuze persoonlijkheden. Het komt dan ook voor dat in de wekelijkse bijeenkomsten van Geheeb met zijn medewerkers en de kinderen protestanten, katholieken, atheïsten, theosofen, antroposofen en Joden in gesprek zijn over de voor de school actuele vragen. Geheeb geeft hier op zijn geheel eigen wijze leiding aan. Met zijn school creëert hij eigenlijk zijn eigen religieuze en pedagogische gemeenschap. Zo kan hij alsnog zijn misgelopen roeping als predikant kwijt in het leiding geven aan zijn school. Als de ‘geestelijke’ vader van de Odenwaldschule en later de Ecole d’Humanité zorgt Geheeb ervoor dat zijn onderliggende idealen met alle betrokkenen gedeeld worden. Hij doet dit niet door leiding te geven in de

eigenschappen geduld en vertrouwen in de goede uitkomst van alles komen hem hierbij goed van pas. Het zou anders onmogelijk zijn om leiding te geven aan een school die figuurlijk (en in het geval van de Ecole d’Humanité ook letterlijk) over bergen en door diepe dalen tot stand is gekomen.

Personificatie mensheid en menselijkheid

De schaduwkant van deze stijl van leidinggeven is echter dat, zeker in de beginfase van de school, er regelmatig sprake is van anarchistische toestanden. Regelmatig wordt het zowel Paul als zijn vrouw Edith teveel. Beiden hebben dan ook met inzinkingen te maken en zoeken dan voor langere of kortere tijd een plaats om tot rust te komen. Voor Paul zijn het vooral zijn verblijf in de natuur, zijn lange wandelingen of skitochten die hem de energie geven om zijn werk weer voort te kunnen zetten. Langzaam maar zeker wordt Geheeb de personificatie van wat later uit zou groeien tot de school van de mensheid en de menselijkheid. Niet voor niets heette de school die hij na zijn vertrek uit nazi-Duitsland zou oprichten de Ecole d’Humanité.

Op zijn leiderschap is, vanuit hedendaagse opvattingen over leiderschap, wellicht veel aan te merken. Ook degenen die met hem gewerkt hebben, hebben hem niet altijd even gemakkelijk gevonden. Ondanks zijn open houding en impliciete wijze van leidinggeven kan hij toch ook dominant aanwezig zijn en nieuwe inzichten naast zich neerleggen. Zo blijft hij tot aan zijn dood de leider van de school. Afstand

nemen en zich terugtrekken is iets wat niet bij hem past. Het interessante is echter dat, hoewel er veel veranderd is, meer dan 45 jaar na de dood van Geheeb nog altijd sporen van hem in de Odenwaldschule en ook de Ecole d'Humanité te vinden zijn. Misschien zijn het wel de sporen van een van zijn grote idealen: zichzelf als leider overbodig te maken, zodat anderen kunnen groeien in hun menszijn.

Het 'Kurssystem'

De Odenwaldschule kent een gelukkige start: binnen vijf dagen na de opening melden zich vijftien leerlingen, waarmee de school vol zit. De kinderen verblijven intern in zogenaamde familieverbanden, iets wat tot op de dag van vandaag zo gebleven is. Met zijn vrouw Edith en enkele medewerkers verzorgt Geheeb het onderwijs. Al snel na de opening van de school worden er nieuwe huizen bijgebouwd, noodzakelijk vanwege het groeiende aantal leerlingen. Alle huizen krijgen sprekende klassieke namen, zoals het Goethehaus, het Herderhaus, het Schillerhaus, het Fichtehaus, het Von Humboldthaus en het Pestalozzihaus.

De groei van de school, de grote vrijheid en de verschillen tussen de medewerkers vragen om meer structuur en een duidelijker uitgewerkt onderwijsprogramma. Geheeb is niet de persoon die dit zal organiseren. Daarom nemen twee medewerkers, Otto Erdmans en Mario Jona, in 1912 de verantwoordelijkheid op zich een plan uit te werken waarin de ideeën van Geheeb ook in het onderwijsprogramma zichtbaar zullen worden. De gedrevenheid van beide medewerkers is zo groot dat ze er al hun vrije tijd aan opofferen. Samen leggen ze de basis voor het zogenaamde 'Kurssystem'. Dit systeem moet ervoor zorgen dat het onderwijsprogramma zo gegeven kan worden dat de persoonlijke vrijheid voor de kinderen en de leraren gegarandeerd is, maar dat er tegelijkertijd wel sprake is van een goed doordacht en inhoudelijk stevig onderwijsprogramma.

Het systeem dat Erdmans en Jona ontwerpen kenmerkt zich door de volgende basisprincipes:

- geen leerstofjaarklassensysteem;
- geen zittenblijven;
- werken en leren in zogenaamde 'vakgroepen'. Leerlingen van verschillende leeftijden verdiepen zich hier gezamenlijk in een inhoudelijk onderwerp;
- 'Epochenunterricht'. Kinderen volgen gedurende een periode van een maand slechts twee à drie vakken. Hierdoor ontstaat rust en ruimte om

langdurig en geconcentreerd aan inhouden te werken;

- drastische beperking van de leerstof. Het onderwijs is georganiseerd en geconcentreerd rond thematische onderwerpen;
- geen cijfers;
- wel persoonlijke beoordelingen. Het doel van deze wijze van beoordelen is het uitschakelen van onderlinge rivaliteit tussen leerlingen als motivatie om te leren;
- ruimte voor persoonlijke keuzevrijheid. Naast het volgens van de verplichte vakken binnen het 'Epochenunterricht' is er ook ruimte om eigen keuzevakken te kiezen. Deze kunnen binnen de structuur van het 'Epochenunterricht' ingepast worden;
- handenarbeid. Hier kunnen kinderen zich ambachtelijke vaardigheden als hout bewerken, sieraden maken, schilderen enzovoort eigen maken;
- veel aandacht voor cultuur, muziek en sport;
- werken met vaste leraren en gastdocenten. Hierdoor kunnen kinderen in aanraking worden gebracht met interessante personen die iets toe kunnen voegen aan hun persoonlijke ontwikkeling;
- wederzijds klassenbezoek en gezamenlijke reflectie op ontwikkeld onderwijsmateriaal. Het idee hierachter is dat zo de kwaliteit van het onderwijs in gezamenlijkheid verbeterd zal worden.

De grote afwezige

Wanneer het op de invoering van het systeem aankomt, laat Geheeb het geheel en al afweten. Dit tot grote frustratie van Erdmans en Jona, die in nauw overleg met ouders en kinderen tot deze uitgangspunten gekomen zijn. Het uitgedachte programma wordt overwegend positief ontvangen, hoewel er ook collega's zijn die er zo hun twijfel bij hebben. Grote afwezige is echter Geheeb. Ondanks aandringen van Erdmans en Jona om zijn verantwoordelijk te nemen en zich *con amore* achter het idee te scharen, laat hij het stilzwijgend gebeuren en neemt hij niet zijn verantwoordelijkheid als leider. Over deze houding van Geheeb is veel gespeculeerd. Het ontwerp van 'Kurssystem' heeft de Odenwaldschule en later ook de Ecole d'Humanité een enorme impuls gegeven. Tot op vandaag wordt op laatstgenoemde school het systeem nog gebruikt. De biografie van Geheeb, Martin Näf, draagt twee mogelijke oorzaken aan van het ontwijkende gedrag van Geheeb. Als eerste noemt hij de moeite die Geheeb had om met onafhankelijk denkende mensen om te gaan. Voelde hij zich door hen overvleugeld of naar de achtergrond gedrongen? Niemand die

het precies weet. Een feit is wel dat Edith Geheeb in een terugblik op deze periode aangeeft dat de jonge Erdmans als leraar buitengewoon geliefd was bij de kinderen en de ouders. Concurrentie?

De suggestie lijkt gewekt dat Geheeb is teruggeschrokken van het enthousiasme en de energie waar de vaak jongere collega's mee aan de slag willen. Een ander aspect van Geheeb's terughoudendheid lijkt voort te komen uit een verschil in opvatting over de vrijheid om te leren. Ten diepste gelooft Geheeb niet in de organiseerbaarheid van het leren. Structuren staan zijns inziens de persoonlijke ontwikkeling van

reflectie op ontwikkeld onderwijsmateriaal om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren leidt tot spanningen. Uiteindelijk zijn beide collega's dan ook van de Odenwaldschule vertrokken. Hun verdiensten zijn echter onmiskenbaar. De sporen van hun werk zijn tot op heden in de door Geheeb opgerichte scholen zichtbaar.

Na een turbulente startperiode die een aantal jaren duurt, neemt het aantal leerlingen gestaag toe en keert de rust enigszins weer. Begin jaren dertig – met de opkomst van de nazi's – neemt de onrust opnieuw toe. Geheeb moet niets van de nieuwe

Goethehaus bij de Odenwaldschule

het individu alleen maar in de weg. Het neigt alles teveel naar leerplannen en staatsexamens. Vanuit dit perspectief bezien is de invoering van het 'Kursssystem' voor Geheeb een nederlaag. Hoe goed het ook uitgedacht is, in de ogen van Geheeb is het een compromis tussen ouders, kinderen, overheidsvoorschriften enzovoort. Het strijdt ten diepste met zijn opvoedingsideaal van de vrije en open gemeenschap waarin volwassenen en kinderen samen optrekken en leren aan de wereld om hen heen.

Steun en teleurstelling

Over de houding van Geheeb wordt verschillend gedacht. Martin Wagenschein vindt het prima dat Geheeb de keuze voor en de invoering van het systeem aan de leraren overlaat. Erdmans en Jona vinden het maar niets. Ze zien hun systeem halfslachtig ingevoerd worden en willen veel meer bereiken. Met name het feit dat Geheeb niets doet met de suggestie van wederzijds klassenbezoek en

politiek hebben. Het zou leiden tot het radicale besluit Duitsland de rug toe te keren en naar Zwitserland te emigreren. Maar daarover meer in de volgende Artificium.

Geraadpleegde literatuur

Geheeb-Cassirer, E. (1975). *Edith Geheeb-Cassirer zum 90. Geburtstag*. Meiringen: Brügger AG.

Geheeb, P. (1970). *Briefe*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag.

Heckendorn, H. (1972). *Die Ecole d'Humanité- eine 60jährige Gesamtschule*.

Näf, M. (1998). *Paul Geheeb*. Weinheim: Deutscher Studienverlag.

Näf, M. (2006). *Paul und Edith Geheeb Cassirer*. Weinheim/ Basel: Beltz Verlag.

Hanusa, B. (2006). *Die religiöse Dimension der Reformpädagogik Paul Geheeb's*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

Bert Kalkman is lector exemplarisch onderwijs bij Driestar educatief.

In de *Artificiums* van december 2008 en maart 2009 schreef Bert Kalkman over de pedagoog met idealen Paul Geheeb. In dit artikel krijgt Geheeb's levensverhaal een vervolg. Centraal staan de periode na de turbulente start van de Odenwaldschule, de sfeer tijdens het opkomend nationaalsocialisme en Geheeb's emigratie naar Zwitserland.

Paul Geheeb, wonderlijke pedagoog vol idealen (3)

De pedagogische idealen in de verdrukking

Sluimerend conflict

Wanneer er na de turbulente startperiode van de Odenwaldschule eindelijk rust lijkt te komen, wacht Paul Geheeb en zijn schoolgemeenschap een nieuwe beproeving. Niet een tekort aan financiële middelen, niet een intern conflict, maar de opkomst van het nationaalsocialisme zal voor de nodige onrust zorgen. De uitgangspunten van de pedagoog Geheeb en die van het naziregime zullen regelmatig blijken te conflicteren.

Democratische spelregels

In de jaren tussen 1910 en 1930 wordt op de Odenwaldschule hard gewerkt aan de ontwikkeling van een gemeenschap die jonge mensen wil opleiden om op democratische wijze met elkaar samen te leven. Leerlingen maken er kennis met democratische spelregels en mogen participeren in de leiding van

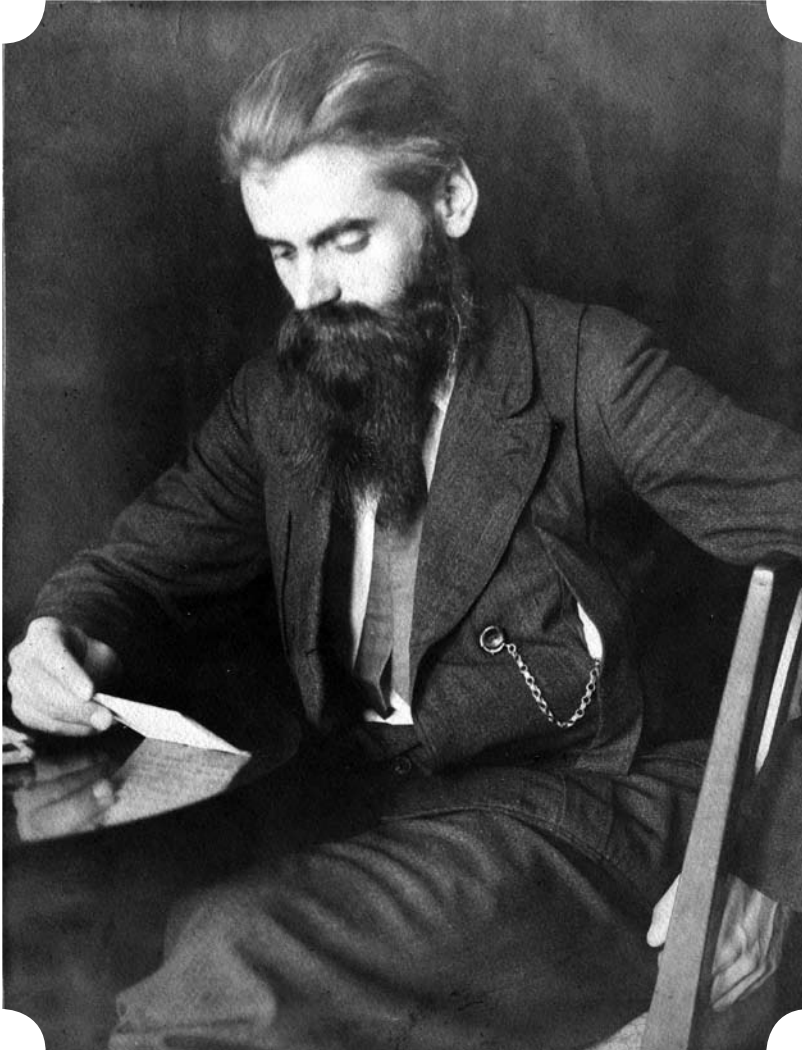
de school. Ze worden hierin net zo serieus genomen als de medewerkers van de school. Geheeb geeft hun zoveel ruimte dat ze mee kunnen denken over de organisatie van de school en de bijbehorende regels. Zelfs door Geheeb gedane voorstellen kunnen door de leerlingen worden goedgekeurd of afgekeurd. In deze sfeer van tolerantie en openheid leren de leerlingen hoe ze samen problemen op moeten lossen, hoe ze elkaar moeten respecteren en zichzelf en elkaar leiding kunnen geven. Voor veel medewerkers en leerlingen is de Odenwaldschule een pedagogische vrijstaat temidden van de Duitse samenleving die zich in die tijd kenmerkt door nationalisme, racisme en intolerantie.

Geheeb waakt ervoor dat binnen zijn school de ene levensbeschouwelijke opvatting over de andere domineert. Als dit dreigt te gebeuren, grijpt hij

Odenwaldschule

in. Wanneer er tijdens de wekelijkse meditatieve bijeenkomsten teveel nadruk komt te liggen op Joodse Chassidische teksten, verzoekt hij de medewerkster die hiervoor verantwoordelijk is zich wat terughoudender op te stellen. Ook een van de christelijke medewerkers, die vindt dat er binnen de Odenwaldschule geen sprake is van een omljnd religieus leven, wordt door Geheeb van repliek gediend. Wie zich de pretentie aanmeet dat de Odenwaldschule één denominatie toebehoort, vergist zich. Geheeb ziet alle mensen als

Paul Geheeb

kinderen van God, ongeacht tot welk volk of ras of welke religie ze behoren.

Scepsis

Vanuit de buitenwereld wordt met de nodige scepsis naar Geheeb en zijn school gekeken. Gebruiken als het samenleven in gemengde woongroepen van medewerkers en leerlingen worden met argwaan bekeken. Regelmatig komt dan ook het verwijt dat de school communistische trekken vertoont. Evenzo

komt er commentaar op het feit dat er Joden op de school werkzaam zijn. De tolerante gemeenschap die Geheeb probeert te realiseren wordt duidelijk niet door iedereen begrepen.

Ook de relatie met de overheid verloopt niet altijd even soepel. Enerzijds heeft Geheeb de overheid nodig om zijn idealen gerealiseerd te krijgen en krijgt hij daarbij de nodige medewerking. Anderzijds heeft de overheid zo haar eigen regels en wensen, bijvoorbeeld als het gaat om het vieren van de verjaardag van de keizer en het gedenken van de Duitse oorlogoverwinningen. Aan dit soort vieringen weigert Geheeb mee te werken, iets wat hem uiteraard niet in dank wordt afgenomen.

The New Education Fellowship

Begin twintiger jaren zoekt Geheeb aansluiting bij een groep vernieuwingsgezinde pedagogen, verenigd in The New Education Fellowship. Hier komt hij in aanraking met mensen als Adolphe Ferrière, de Nobelprijswinnaar Romain Rolland, Albert Schweitzer, Beatrice Ensor en andere wereldverbeteraars. Temidden van dit gezelschap voelt Geheeb zich thuis. Niet alleen wordt hij geïnspireerd door de ideeën van anderen, ook zijn eigen Odenwaldschule krijgt door deze contacten meer bekendheid. Rond de jaren 30 is de school een begrip geworden en krijgt ze van alle kanten lof toegezwaaid voor de progressieve hervorming van het onderwijs. Bij deze lof valt het accent op het samen leven, werken en leren van jongens en meisjes, het zelfbestuur van de leerlingen en de leerling-georiënteerde aanpak.

Schaduwzijde pedagogisch program

Wanneer lof wordt toegezwaaid, kan kritiek niet uitblijven. Een van de grote kritiekpunten is dat de school, ondanks haar uitgangspunt er voor iedereen te zijn, grotendeels bezocht wordt door leerlingen uit de hogere milieus. Ook vinden alumni dat zij, toen ze gingen studeren aan universiteiten, in tegenstelling tot de andere studenten minder wisten. Een ander

punt is de grote mate van autonomie die Geheeb aan zijn leerlingen geeft. Regelmatig klagen leerlingen dat ze meer behoefte aan leiding hebben, iets wat Geheeb stelselmatig weigert. Verder vinden velen de school te idealistisch. Door de afgelegen ligging van de school en haar principes van klassieke intellectuele vorming blijven de sociaal-maatschappelijke problemen de leerlingen vreemd en participeren de leerlingen te weinig in de samenleving. Geheeb is weinig gevoelig voor het punt van zijn leerlingen om meer leiderschap te tonen. De kritiek op de eenzijdigheid van zijn leerlingenpopulatie en de vervreemding van de sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen trekt hij zich echter wel degelijk aan, niet in het minst omdat het voor hem noodzakelijke onderdelen vormen van zijn pedagogisch program.

Maatschappelijke betrokkenheid

De viering van het twintigjarig bestaan van de school in 1930 wordt door Geheeb aangegrepen om een discussie te voeren over de toekomst van de school. Hieraan moet iedereen die op een of andere wijze bij de school betrokken is deelnemen: medewerkers, leerlingen en alumni. De kern van de discussie gaat over de vraag hoe de Odenwaldschule haar leerlingen dient voor te bereiden op de ontwikkelingen in de samenleving. De critici menen dat de school haar ogen sluit voor de ontwikkelingen die zich in de wereld en

Odenwaldschule daarmee verbonden moeten worden. De discussie leidt tot een periode van bezinning met een merkwaardige uitkomst.

'Die Warte'

Tegen de traditie van de school in komt Geheeb met een geheel eigen en ook autoritaire oplossing. Het familiesysteem, waarbij medewerkers en leerlingen tot dusverre in woongroepen samenleefden, wordt opgeheven. Zowel leerlingen als medewerkers krijgen nu hun eigen woningen. Voor de leerlingen betekent dit een enorme toename van hun verantwoordelijkheid. Ze kunnen niet meer terugvallen op de medewerkers, maar moeten zich zelf maximaal inspannen om de idealen van de school te realiseren. Degene die hen daarbij ondersteunt, is uiteraard ... Paul Geheeb. Met de instelling van het zogenaamde 'Wartesystem' worden de leerlingen 'die Warte': de hoeders van hun eigen systeem. Dat de invloed van de medewerkers op de leerlingen hiermee teruggedrongen wordt, spreekt voor zich. In de zogenaamde 'Warte-Konferenz' bespreekt Geheeb hoe de leerlingen hun verantwoordelijkheid maximaal kunnen inzetten. Uiteraard wordt dit systeem niet door iedereen geapprecieerd. Regelmatig zal blijken dat er teveel van de leerlingen gevraagd wordt. Dat er geen echte tegenstand van de medewerkers komt, heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat Geheeb

'De discussie leidt tot een periode van bezinning met een merkwaardige uitkomst.'

landelijke politiek voordoen. Mondiaal gezien heeft immers de crisis toegeslagen en is de beurs in New York gecrasht. Ook Duitsland ondervindt de gevolgen hiervan. Op politiek terrein krijgt het opkomende nationaalsocialisme steeds meer invloed.

De grote vraag is hoe de leerlingen na het verlaten van de school datgene wat ze geleerd hebben over democratie in de samenleving kunnen uitdragen. Tijdens een van zijn bezoeken aan de Odenwaldschule had de godsdienstfilosoof Martin Buber al gezegd dat de school 'stoottroepen' de samenleving in moest sturen om daar te realiseren wat in het klein op de Odenwaldschule plaatshad. Dit is wat er volgens velen van de medewerkers en alumni moet gebeuren. Dat de meningen over hoe dit gerealiseerd moet worden verschillen, laat zich raden. Er zijn erbij die een duidelijk religieus-sociale richting inslaan, met oog voor de zwakke kant van de samenleving. Anderen vertonen overduidelijk affiniteit met het opkomende nationaalsocialisme en vinden dat de idealen van de

een voor hem onomkeerbaar besluit genomen heeft. Tegenspreken heeft in deze kwestie geen zin.

Het nationaalsocialisme

In 1931 wordt de school voor het eerst geconfronteerd met het nationaalsocialisme. Een van de leerlingen, die sympathiseert met de ideeën van de nazi's, veroorzaakt onrust. Samen met andere leerlingen doet hij antisemitische uitspraken, valt hij Joodse medeleerlingen lastig, verspreidt hij lectuur en tekent hakenkruisen op de muren. Geheeb reageert door een brief aan de ouders te schrijven waarin hij aangeeft te betreuren dat de vredige wijze van het samenleven op de Odenwaldschule verstoord is. Het ideaal om een boven geloof, ras en partijchap verheven schoolsysteem op te bouwen staat onder druk.

Het duurt tot begin 1933, maar dan vindt de eerste echte confrontatie met de nazi's plaats. Drie auto's met agenten bezetten de school. Zowel Geheeb als zijn medewerkers en leerlingen moeten alle

communistiche lectuur uit hun kamers halen en aan de nazi's geven. Er blijkt nauwelijks belastend materiaal in de school aanwezig te zijn. Kort na de eerste inval komen de nazi's met ruim vijftig bewapende agenten terug en doorzoeken ze alle kamers van de medewerkers en de leerlingen, die uiteraard proberen belastend materiaal te verbergen.

moet zijn met de Duitse regering, in het bijzonder die van het Bundesland Hessen, samen te werken.

Na een korte periode van rust grijpen de nazi's opnieuw in. Door zijn pacifistische en sociaaldemocratische interesses ondergraaft Geheeb met zijn school de nieuwe orde. Om de school

Opnieuw is de oogst mager. Enkele boeken van de communisten Rosa Luxemburg en Karl Marx, boeken over de gezamenlijke opvoeding van jongens en meisjes, een Sanskriet woordenboek dat aangezien wordt voor een Hebreeuwse versie en een paar boeken over seksuele opvoeding worden gevonden. Ruw treden de nazi's op tegen Kurt Cassirer, de broer van Edith Geheeb, en tegen Erich Steinitz, een jonge scheikundeleraar en overtuigd pacifist. Beiden zijn Jood en worden voor de ogen van allen afgeranseld en vernederd. Steinitz wordt gevangengenomen. Dankzij een door Edith Geheeb aangezochte advocaat wordt hij enkele dagen later weer vrijgelaten. Nadat de nazi's opnieuw de school bezoeken om Steinitz te ondervragen stuurt Edith Geheeb hem met de medewerking van Martin en Wera Wagenschein weg naar Zwitserland. Intussen is het iedereen wel duidelijk dat het de nazi's ernst is en dat de Odenwaldschule door hen verdacht wordt van linkse sympathieën die niet passen binnen de ideologie van de nazi's.

Naar het buitenland?

Het is in deze periode dat Geheeb begint te denken aan het verplaatsen van zijn school naar het buitenland. Om deze reden schrijft hij brieven naar zijn vrienden in het buitenland, waarin hij hen op de hoogte stelt van de problemen die zich rond zijn school voordoen. Ondanks de focus van Geheeb op het buitenland denkt hij ook nog dat het mogelijk

te laten voortbestaan worden twee maatregelen uitgevaardigd:

- Alle medewerkers op één na moeten ontslagen worden. In hun plaats zullen door het ministerie aangestelde leraren benoemd worden.
- Het samenwonen van jongens en meisjes wordt verboden. Ze moeten in aparte huizen verblijven.

Geheeb gaat akkoord met de opgelegde dwangmaatregelen en oude trouwe medewerkers worden ontslagen. Naar de regering toe blijft hij zijn best doen duidelijk te maken dat zijn pedagogische idealen doorgaans niet politiek van aard zijn. Het is in deze roerige periode dat ook Martin en Wera Wagenschein de school verlaten. Al eerder hadden zij het plan opgevat de school te verlaten, vanwege de grote druk en het gebrek aan de nodige rust en privacy. Wagenschein, een kritische waarnemer van Geheeb, voelt zich moe, maar opgelucht dat hij de school kan verlaten. Hij verwijt Geheeb op incorrecte wijze met zijn trouwe medewerkers om te zijn gegaan door hen te ontslaan. Het was immers mede dankzij hun inzet dat de school nog niet gesloten was.

Wanneer de nieuwe leraren komen, treedt Geheeb hen positief tegemoet. Dit in tegenstelling tot de leerlingen, die als 'die Warte' van de school hen zelfs zien als tweederangs burgers. De nieuwe leraren worden door de overleggen die Geheeb

met de leerlingen heeft ook buiten het beleid en de organisatie van de school gehouden. Hierdoor wordt de integratie van deze leraren enorm bemoeilijkt. Het is dan ook op dit punt dat de nazi's opnieuw ingrijpen. Het zelfbestuur van de school door de leerlingen wordt afgeschaft. In plaats daarvan komt een overlegvorm waarin Geheeb, leerlingen en medewerkers samen de zaken betreffende de school doornemen en afstemmen. De leiding van de school wordt bij de volwassenen gelegd en tevens wordt een adjunct aangesteld voor Geheeb.

Hoewel veel medewerkers het erover eens zijn dat er leiding nodig is om het gebrek aan discipline onder de leerlingen aan banden te leggen, is Geheeb het hier geheel en al mee oneens. De basisprincipes van zijn pedagogiek staan opnieuw ter discussie. Geheeb voelt zich onredelijk behandeld en, mede door het aanstellen van een plaatsvervanger, tot een gevangene in zijn eigen school gemaakt. Wanneer hij in de zomer van 1933 tijdens een vakantie in Zwitserland alles overdenkt, is het voor hem duidelijk. Hij is innerlijk helemaal klaar met Duitsland. Dat is zijn vaderland niet meer.

Zwitserland

Het plan om de Odenwaldschule te sluiten en naar het buitenland, Zwitserland, te emigreren neemt vastere vormen aan. Het moet op voorzichtige wijze plaatsvinden en de beste remedie is nieuwe aanmeldingen van leerlingen te voorkomen en tegelijkertijd ouders te stimuleren hun kinderen van school te halen. Zo breekt in de tweede helft van 1933 een warrige en drukke tijd aan. De nazi's stellen politieke vorming en zelfverdediging verplicht. Ook moet er apart aandacht geschonken worden aan godsdienstonderwijs. Geheeb's idee om alle opvattingen naast elkaar te laten bestaan wordt hiermee teniet gedaan. Stap voor stap worden al zijn idealen afgebroken.

Wanneer Geheeb's schoonfamilie Cassirer hoort over zijn plannen om te emigreren, verzet zij zich heftig. Ondanks hun Joodse achtergrond en de gevolgen die ze daarvan ondervinden, staan de Cassirers op het standpunt dat de Odenwaldschule voortgezet moet worden. Vanuit hun gezichtspunt begrijpelijk: zij zijn immers degenen die hun vermogen in de school geïnvesteerd hebben. Geheeb zet echter door. Via zijn contacten met de regering krijgt hij het zelfs voor elkaar dat hij een document krijgt waarin staat dat zijn emigratie niet te maken heeft met de Duitse binnenlandse politiek. 'Geheeb verlegt zijn werk in dienst van de Duitse cultuur met instemming van de

regering', zo staat erin te lezen.

Ook voor de Odenwaldschule wordt een oplossing gevonden. Twee medewerkers van Geheeb, Heinrich Sachs en Werner Meyer, zullen de school – met instemming van de regering en de ouderraad – voortzetten. Inmiddels is het voorjaar 1934 geworden. Geheeb houdt op 4 maart zijn laatste zogenaamde 'Andacht', de meditatieve bijeenkomst. Al op 17 maart wordt de 'nieuwe' Odenwaldschule gestart. Het is moeilijk in te schatten hoe Geheeb deze situatie ervaren heeft. In elk geval is het hem tegengevallen dat niet alle oud-medewerkers en leerlingen met hem en Edith wilden emigreren naar Zwitserland.

Op 30 maart 1934 emigreren de Geheeb's naar Zwitserland en begin april arriveren 24 leerlingen en enkele van de medewerkers van de vroegere Odenwaldschule. Aan het meer van Genève is onderdak gevonden in het 'Institut Monnier', een internaatsschool die geleid wordt door het echtpaar Gunning en wel een impuls kan gebruiken. Een nieuwe tijd breekt aan. Geen tweehonderd leerlingen bevolken meer de school, het zijn er nu maximaal zestig of zeventig. De helft van hen komt uit Duitsland ontvluchte Joodse families of gezinnen die om politieke redenen bedreigd zijn. Naast deze leerlingen zijn er Nederlandse, Amerikaanse, Engelse en enkele Hongaarse, Franse en Zwitserse leerlingen.

Met de komst van de Geheeb's wordt het 'Institut Monnier' gereorganiseerd en zullen Geheeb en Gunning samen de leiding nemen. Tijdens zijn openingstoespraak op 17 april 1934 spreekt Geheeb een nieuw denkbeeld uit. De nieuwe school moet geen kopie worden van de Odenwaldschule, maar 'iets hogers, iets beters en mooiers'. Het moet een school worden die streeft naar de hoogst haalbare menselijke gemeenschap. De Ecole d'Humanité is geboren!

Het slot van de artikelenserie over Paul Geheeb volgt in het komende nummer van *Artificium*.

Bert Kalkman is lector exemplarisch onderwijs bij Driestar Educatief.

Geraadpleegde literatuur:

Näf, M. (2006). *Paul und Edith Geheeb-Cassirer*. Weinheim/Basel: Beltz Verlag.

Shirley, D. (1992). *The politics of progressive education*. Cambridge: Harvard University Press.

In drie *Artificiums* uit 2008 en 2009 schreef Bert Kalkman over de pedagoog met idealen Paul Geheeb. In dit artikel staat het laatste deel van Geheeb's levensverhaal centraal. Na de turbulente start van de Odenwaldschule, de sfeer tijdens het opkomend nationaalsocialisme en zijn emigratie naar Zwitserland vindt Geheeb eindelijk rust als hij de Ecole d'Humanité in Goldern sticht.

Paul Geheeb, wonderlijke pedagoog vol idealen (4) **De pedagogische idealen gerealiseerd**

Een mislukte samenwerking

Na de emigratie naar Zwitserland in 1934 zoekt Geheeb de samenwerking met het echtpaar Gunning dat leiding geeft aan het 'Institut Monnier' aan het meer van Genève. De samenwerking tussen Geheeb en Gunning staat echter al snel onder druk. Willem Gunning en Paul Geheeb blijken twee totaal verschillende persoonlijkheden te zijn. Geheeb vindt Gunning een kleinzielige en angstige persoon die alle nieuwe ideeën voortdurend tegenhoudt. Ook de levensstijl van beide persoonlijkheden is nogal verschillend. Geheeb is een buitenmens, die geniet van de natuur en er een gezonde levensstijl op nahoudt. Gunning rookt sigaretten, rijdt auto, heeft weinig of geen oog voor de prachtige natuur rondom Genève en maakt op Geheeb een zwakke en ziekelijke indruk.

Wanneer Geheeb er na een lange wandeling met een aantal kinderen door Gunning op aangesproken wordt dat dit veel te zwaar voor hen zou zijn, is voor Geheeb de boot aan. Zou Gunning – die de natuur vanuit een autoraampje bekijkt, luistert naar grammofoonplatenmuziek, biljart en kaartspeelt – Geheeb de les lezen? Dat is voor Geheeb onverteerbaar. Inmiddels heeft hij meer dan veertig jaar ervaring in wandelen met kinderen, iets wat van Gunning niet gezegd kan worden. Het is een van de vele voorbeelden die laten zien dat de samenwerking tussen beide mannen eerder een gedwongen samenwerking is dan dat ze vanuit een gezamenlijk ideaal plaatsvindt. Gunning heeft Geheeb en zijn leerlingen nodig om zijn armlastige instituut weer financieel gezond te krijgen. Geheeb, die het na zijn emigratie node aan een goed onderdak ontbreekt om zijn pedagogische idealen opnieuw op te bouwen, heeft Gunning in deze fase evenzeer nodig.

Van verschillende kanten worden pogingen ondernomen om de spanningen te reduceren, maar in de volgende jaren komen deze geregeld weer boven. Ze zorgen ervoor dat Geheeb al snel om begint te kijken naar een ander onderkomen

voor zijn school. Van 1934 tot 1937 is het echtpaar Geheeb op zoek naar een eigen schoolgebouw. Paul Geheeb zelf wil niets liever dan vertrekken naar de bergen. Verschillende locaties in diverse Kantons worden bezocht, opties worden besproken, maar de uitkomst valt steeds tegen. Bij de verantwoordelijke ambtenaren van de verschillende Kantons bestaat achterdocht tegen de ideeën van Geheeb. Ook Gunning werkt tegen en laat niet na Geheeb bij de autoriteiten in een kwaad daglicht te stellen. Daar komen nog de interne familiespanningen bij. De vader van Edith Geheeb, Max Cassirer, die ook voor de financiering verantwoordelijk was en wiens eigendommen geconfiscieerd werden, vindt in eerste instantie dat Paul en dochter Edith terug moeten keren naar Duitsland of anders naar Italië moeten vertrekken. Paul en Edith weigeren dit stelselmatig.

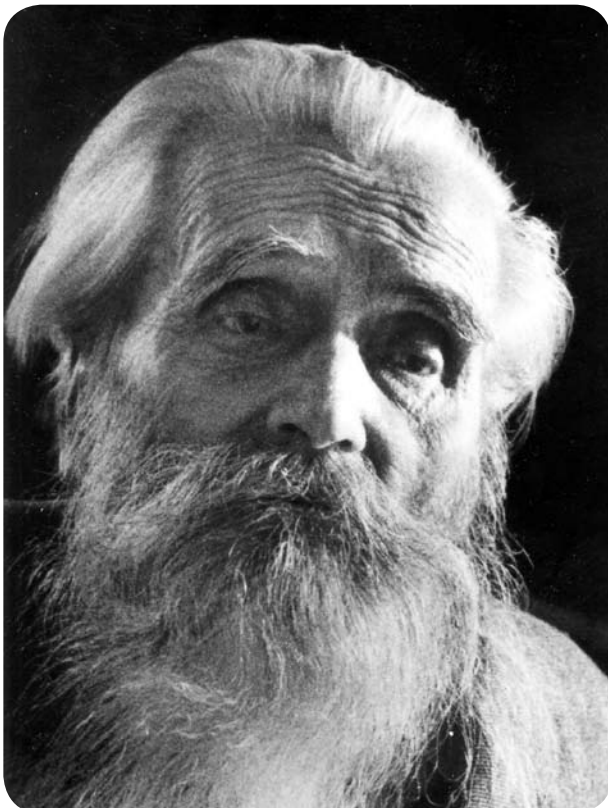
De Ecole d'Humanité

Onverwacht geeft Gunning in 1937 aan zich uit zijn 'Institut Monnier' terug te willen trekken, zodat Geheeb de algehele leiding kan overnemen. Er wordt afgesproken dat het echtpaar Gunning van het schoolterrein zal vertrekken en zich ook nergens mee zal bemoeien. Hoewel Geheeb nog steeds naar een locatie in de bergen verlangt, kan hij op dit moment geen kant uit. Hij gaat met het voorstel van Gunning akkoord. Vanaf dit moment is er officieel sprake van de Ecole d'Humanité!

Gunning blijkt opnieuw een onbetrouwbare partner wanneer hij in 1939 opeens Geheeb en zijn leerlingen de toegang tot 'zijn' school ontzegt. De reden is dat Geheeb de huur van het gebouw tijdelijk niet kan betalen. Na de aanvankelijke groei van het aantal leerlingen is er in deze periode sprake van terugloop vanwege de toegeslagen crisis en de dreiging van oorlog. Ouders kunnen het schoolgeld niet betalen en daarnaast hebben de Geheeb's ook nog de zorg voor een aantal Joodse vluchtelingenkinderen die al helemaal geen schoolgeld kunnen betalen. Onverwacht zitten de Geheeb's dus zonder onderkomen. Samen met hun leerlingen verblijven

ze een aantal maanden in een hotel en een oud kasteel. Uiteindelijk belanden ze in 'Hotel du Lac' in Schwarzsee, in het Kanton Fribourg. Hier verblijven ze van 1939 tot 1946. Ook in deze periode gaat de school door grote crisissen. Meermalen dreigt ze failliet te gaan vanwege gebrek aan inkomsten. De buitenlandse kinderen, die zorgden voor het grootste deel van de inkomsten, zijn door hun ouders weggehaald uit het gevaarlijke Europa. Om de kosten te drukken verhuizen de Geheebes met hun school in Schwarzsee naar een klein chalet waar ze, ondanks de primitieve omstandigheden vanwege geldgebrek, toch een gelukkige tijd beleven. Iedereen moet de handen uit de mouwen steken: van houthakken en groenten verbouwen tot wassen en strijken. In het kleine chalet wordt iedere ruimte benut om te wonen, te slapen en onderwijs te geven. De omgang met de natuurlijke omgeving is een grote compensatie voor alle zorgen die de bevolking van de Ecole d'Humanité bezighouden.

Het is niet alleen het afnemend aantal leerlingen dat zorgen geeft. Ook tussen de ouder wordende Geheeb en zijn lerarenteam komt meer afstand. Dit betreft met name de jonge leraren. De school draait op een kleine vaste kern van leraren, terwijl daar omheen sprake is van jonge leraren die wel een periode op de Ecole willen werken, maar zich er niet blijvend aan

Paul Geheeb

willen verbinden. Geheeb, inmiddels in de zeventig, moet ook zelf weer onderwijs geven, niet zijn grootste kwaliteit. Als pedagoog is Geheeb bijzonder te waarderen, als leraar is hij slechts gemiddeld. Om didactiek en methoden bekommert hij zich niet. Ten diepste gelooft hij ook niet dat het 'echte' leren zich laat organiseren. Wanneer zijn leerlingen voor een reis afscheid van hem nemen, zegt hij tegen hen: 'Blijf zo lang weg als je wilt. Je leert onderweg veel meer dan je hier in dezelfde tijd kunt leren.'

De kracht van Geheeb ligt in zijn aandacht voor het individu. Regelmatig komt het voor dat hij leerlingen privéonderwijs geeft of wandelingen met hen maakt waarin hij hen vertrouwd maakt met de natuur. Is Geheeb vooral de initiator van de pedagogische idealen, zijn vrouw Edith neemt de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het onderwijs op zich. Als het even kan, houdt ze haar echtgenoot buiten het onderwijsproces. Ze probeert hem er ook van te weerhouden te persoonlijke contacten met leerlingen aan te gaan. Zijn welhaast naïeve neiging om zich als persoon teveel aan individuen te binden is hem vaak op teleurstellingen komen te staan. Hiervoor probeert zijn vrouw Edith hem te bewaren.

Na de oorlog

In de nadagen van de oorlog en periode daarna is Geheeb op verschillende wijzen betrokken bij plannen om door de oorlog beschadigde kinderen op te vangen in zogenaamde Pestalozzi-kinderdorpen. Ondanks publieke weerstand tegen deze dorpen, die zouden verworpen tot plekken waar van opvoeding geen sprake meer zou zijn, toont Geheeb zich enthousiast. Hij gelooft in het idee en steunt het ook. Merkwaardigerwijze is hij als de oprichter van deze dorpen daadwerkelijk een aanvang neemt niet meer geïnteresseerd. De aanleiding voor deze houding is niet concreet aan te wijzen. Mogelijke oorzaken zijn wellicht gelegen in zijn leeftijd of de nieuwe uitdaging die zich voordoet. Het leerlingenaantal groeit, zodat er opnieuw sprake is van ruimtetekort. Paul en Edith moeten daardoor op zoek naar een nieuw onderkomen. Het ontbreekt Geheeb dus aan tijd. Een andere oorzaak is mogelijk dat de plaatsen waar deze kinderdorpen moesten komen de ideeën van Geheeb te progressief vonden. Over deze drukke naoorlogse periode schrijft Edith dat ze voortdurend bezig was om alles te regelen. Zo huurden ze naast het eigen chalet andere huizen om de 35 kinderen en leraren onder te brengen. De meeste kinderen waren vluchtelingen, van wie het merendeel Joods was. Doordat Zwitserland in deze periode haar grenzen opzette

voor vluchtelingen, was er op de Ecole voortdurend sprake van aanmelding van nieuwe leerlingen. Evenzo gemakkelijk vertrokken die weer, wanneer hun ouders een vaste woon- en verblijfplaats hadden gevonden.

Om de voortdurend terugkerende financiële problemen enigszins het hoofd te bieden wordt er een zogenaamde 'Genossenschaft' met de naam 'Freunde der Ecole d'Humanité' in het leven geroepen. Deze bestaat uit leraren, vrienden van de school en ouders die met elkaar het voortbestaan van de Ecole zullen steunen.

De laatste verhuizing

Zo ontstaat het plan om met behulp van een investeerder een aantal woningen aan te kopen in het dorpje Hasliberg-Goldern in het Berner Oberland. Zoals de Geheeb's inmiddels wel gewend zijn, is ook deze aankoop een langdurige kwestie. Nadat er vanuit de gemeente Hasliberg de nodige tegenstand gekomen is, bezoekt Paul Geheeb de president van het Kanton Bern, die hij confronteert met de penibele situatie van de Ecole. De geschiedenis vertelt dat de president in aanwezigheid van Geheeb de telefoon pakte en er ter plekke voor zorgde dat Geheeb zijn intrek kon nemen in Hasliberg. Het gesprek moet volgens Edith Geheeb als volgt verlopen zijn:

'Geheeb hoorde de president voortdurend zeggen: "Maar luistert u eens, met het dossier heb ik niets te maken. Ik weet toch dat de heer Geheeb een keurige persoon is, laat u dat dossier toch. U moet hem toch de gelegenheid bieden zich te vestigen. Dat is toch ongelooflijk." Na drie kwartier draaide de president zich om en zei: "Meneer Geheeb, van harte gelukgewenst. U kunt zich in Goldern vestigen." Waarna Paulus zei: "Dan moet ik nu eerst mijn vrouw bellen, zodat ze voor morgen twaalf uur de bussen kan bestellen".'

Het resultaat van deze acties is dat de Ecole d'Humanité in 1946 naar Hasliberg-Goldern verhuist, waar ze zich tot op de dag van vandaag bevindt. Begrijpelijkwijls zijn de inspanningen die gedaan moeten worden om weer tot een enigszins normaal schoolleven te komen enorm. Alles moet van de grond opgebouwd worden, of in de woorden van Geheeb zelf:

'Voorlopig is het hier nog een chaos zonder traditie, zonder gebruiken en regels, bijna alleen maar nieuwe en onervaren medewerkers, bijna allemaal nieuwe kinderen. Maar ik hoop dat er vanuit de chaos over een paar maanden een nieuwe kosmos zal ontstaan.'

De Ecole in 2008

Uiteraard niet zonder ups en downs in allerlei opzichten ontstaat er langzaam maar zeker weer een hechte en bloeiende gemeenschap. De spanningen tussen Geheeb en de medewerkers, het tekort aan medewerkers en aan financiële middelen doen zich nog steeds met enige regelmaat voor. Wat Geheeb stoort, is dat in tegenstelling tot vroeger de medewerkers steeds korter aan de Ecole verbonden blijven. Hij wijt het er niet aan dat ze te weinig betaald krijgen of dat hij zelf te oud geworden is. Het ligt zijns inziens aan de mentaliteitsverandering die na de

schoulers. Naast aandacht voor het onderhoud aan de gebouwen moet ze, samen met Paul, ook nog de correspondentie met de ouders onderhouden.

Ondanks zijn leeftijd raakt Paul Geheeb in de naoorlogse periode weer betrokken binnen diverse verbanden. In UNESCO-verband ontmoeten pedagogen uit diverse landen elkaar om na te denken over de vraag hoe scholen met een internationale oriëntatie kunnen samenwerken. Het is in dit verband dat hij ook de Nederlandse pedagoog

‘Hernieuwde contacten leiden ertoe dat Wagenschein met enige regelmaat als gast op zijn geheel eigen wijze onderwijs komt verzorgen.’

Tweede Wereldoorlog ontstaan is. Een verandering die hij zowel bij de jeugd als bij zijn jongere medewerkers constateert en waarover hij zegt:

‘Vroeger interesseerde men zich voor de totale ontwikkeling van de mens – Menschenbildung – , nu gaat het er slechts om kinderen op te voeden om zo snel mogelijk geld te verdienen.’

De klacht van Geheeb, misschien deels terecht, is echter ook een gevolg van zijn toenemende starheid. Inmiddels de zeventig gepasseerd is hij niet meer zo flexibel als vroeger. Regelmatig trekt hij zich terug. Daardoor is hij steeds minder zichtbaar in de school. Ook dit veroorzaakt spanningen onder de jonge medewerkers, die de school graag een impuls voor de toekomst willen geven. In 1954 lopen de spanningen zo hoog op dat Geheeb van een goede vriend het advies krijgt om een jonge schoolleider naast zich aan te stellen. Geheeb legt het naast zich neer met de woorden:

‘Mijn beste vriend heeft me niet overtuigd noch ontmoedigd.’

De Ecole heeft nog niet het ideaal van de humaniteit bereikt zoals Geheeb zich dat voorgesteld had. Terwijl Geheeb zich dit standpunt veroorlooft, is zijn vrouw Edith de spil geworden waar de school om draait. Vijftien jaar jonger dan haar echtgenoot staat ze nog in het volle leven. Ze heeft de sociale taak binnen de school om medewerkers te woord te staan, te ondersteunen en dus ook alle klachten aan te horen en er iets mee te doen. Daarnaast rusten zowel de zorg voor de administratieve en financiële als de huishoudelijke organisatie van de school op haar

Kees Boeke leert kennen. Tussen beiden ontstaat een regelmatige briefwisseling. In deze periode onderhouden de Geheebes een groot netwerk aan persoonlijke contacten met meer of minder bekende persoonlijkheden. Zo zijn er contacten met de schrijvers Klaus Mann en Herman Hesse. Ook Martin en Wera Wagenschein zijn graag geziene gasten op de Ecole. De hernieuwde contacten leiden ertoe dat Wagenschein met enige regelmaat als gast op zijn geheel eigen wijze onderwijs komt verzorgen. Op allerlei manieren komt Geheeb in deze periode in het nieuws. Zo wordt hij in 1952 voorgedragen voor de Nobelprijs voor de vrede. Ook verblijft in 1953 Indira Ghandi een week op de Hasliberg en stuurt ze haar twee zonen voor een paar maanden naar de Ecole. Kortom, een periode met veel positieve publiciteit.

De laatste levensfase

Het is midden jaren vijftig wanneer, na een stevige griep, de krachten van Paul Geheeb langzaam maar zeker afnemen. Na langdurig aandringen van zijn vrouw Edith komt hij in 1958 tot het inzicht dat het beter is de leiding van de school voorzichtig over te dragen. Edith zal samen met het echtpaar Armin en Nathalie Lüthi de leiding van de school voortzetten. Geheeb is tot het volgende inzicht gekomen:

‘Eerlijk gezegd moeten we erkennen dat een Paul Geheeb school niet alleen iets aparts, maar ook iets eenmaligs is. En eenvoudigweg ophoudt te bestaan wanneer Paul Geheeb ze niet meer persoonlijk leidt.’

In 1959 vindt er een interessante gebeurtenis plaats. Een dochter van A.S. Neill, de oprichter van de anti-autoritaire Summerhillschool, wordt door haar moeder als leerling bij de Ecole aangemeld. Na enige

tijd echter blijkt dochter Zoe het helemaal niet naar haar zin te hebben. Ze beklagt zich bij haar vader dat hij zelf kinderen vrijheid geeft, maar haar dwingt een school te bezoeken die schijnvrijheid en geen volledige zelfontplooiing biedt. A.S. Neill bezoekt zelf de Ecole, spreekt met Geheeb en met de medewerkers en besluit uiteindelijk zijn dochter mee terug naar Engeland te nemen. De gebeurtenis leidt niet tot verwijdering tussen Neill en Geheeb; de wederzijdse sympathie tussen beide heren blijft in stand. Op het punt van regels nemen ze echter een verschillend standpunt in. Geheeb is hier heel duidelijk over:

'Wie in een gemeenschap leeft, moet leren zijn persoonlijke stemmen en behoeften ondergeschikt te maken, ook wanneer dit lang niet altijd gemakkelijk is.'

In 1960 wordt Geheeb negentig jaar. Zijn deelname aan een groot georganiseerd feest met vele bekenden is erg onzeker. Van Geheeb zelf hoeft alles niet zo nodig; zijn energie is immers gedurende de laatste jaren beduidend afgenomen. Uiteindelijk laat hij zich tijdens het desbetreffende feest toch zien en wordt daar tot zijn eigen verassing door velen op grootse wijze gehuldigd. Hij ontvangt van de Duitse én Zwitserse regering verschillende oorkonden en de bekende Duitse pedagoog O.F. Bollnow, ooit

Graf van Paul Geheeb

medewerker aan de Odenwaldschule, overhandigt hem een eredoctoraat van de universiteit Tübingen. In zijn korte dankwoord legt Geheeb de nadruk op een uitspraak van Goethe:

'Wat je bent, blijf je de anderen verschuldigd.'

De dood van Geheeb

Op 1 mei 1961 sterft Geheeb vrij plotseling na een hoge koortsaanval. Op eigen wijze neemt de Ecole afscheid van haar pedagogische leider. Met hem is een wonderlijke pedagoog met hoge idealen heengegaan. Zijn school van de menselijkheid en de medemenselijkheid is echter blijven bestaan. Tot op de dag van vandaag is de Ecole d'Humanité een bijzondere school. Een school waar vrijheid en gebondenheid op natuurlijke wijze samengaan. Na de dood van Geheeb blijft zijn vrouw Edith tot op de hoge leeftijd van 95 jaar haar bijdrage leveren aan de school. In 1982 overlijdt ze aan ouderdom. Armin en Nathali Lüthi leiden de school tot 1995, om daarna terug te treden en als medewerkers hun bijdrage te leveren. Mede dankzij de inspanningen van Nathalie Lüthie kent de school naast een Duitstalige ook een Amerikaanse variant. Beide systemen bestaan tot op de dag van vandaag en geven de school haar internationale karakter. Na het terugtreden van Armin en Nathalie Lüthi is de leiding overgedaan aan een meerhoofdig team, dat op voet van gelijkwaardigheid de school moet leiden naar een bestendige toekomst. Hoe de school zich anno 2010 georganiseerd heeft, zal in een volgende bijdrage behandeld worden.

Bert Kalkman is lector exemplarisch onderwijs.

Geraadpleegde literatuur:

- Cassirer, E., Edelstein, W. & W. Schäfer (1960). *Erziehung zur Humanität*. Heidelberg: Verlag Lambert Schneider.
- Geheeb, P. (1970). *Briefe*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag.
- Geheeb-Cassirer, E. (1975). *Edith Geheeb-Cassirer zum 90. Geburtstag*. Meiringen: Brügger AG.
- Hanusa, B. (2006). *Die religiöse Dimension der Reformpädagogik Paul Geheeb's*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Heckendorn, H. (1972). *Die Ecole d'Humanité- eine 60jährige Gesamtschule*.
- Näf, M. (1998). *Paul Geheeb*. Weinheim: Deutscher Studienverlag.
- Näf, M. (2006). *Paul und Edith Geheeb Cassirer*. Weinheim/ Basel: Beltz Verlag.
- Näf, H. (2009). *Eine Menschliche Schule*. Oberhofen am Thunersee: Zytglogge.
- Shirley, D. (1992). *The politics of progressive education*. Cambridge: Harvard University Press.